

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ

УДК 343.97+316.4.066:070.1

Михайло КОРНІЄНКО

доктор юридичних наук, професор, за-
служений юрист України, член Націо-
нальної спілки журналістів, директор
Навчально-наукового інституту права
і безпеки Дніпропетровського держав-
ного університету внутрішніх справ;

Мирослава МАЛИШ

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри теорії і практики управління
органами внутрішніх справ Академії
управління МВС

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ВПЛИВУ

*Стаття присвячена маловивченим аспектам функціонування ме-
діадискурсу в його криміногенно детермінуючих формах. Обґрунтова-
ється потреба впливу на ці процеси засобами соціального управління,
насамперед соціальної профілактики.*

*Стаття посвящена малоизученным аспектам функционирова-
ния медиадискурса в его криминогенно детерминирующих формах.
Обосновывается необходимость воздействия на эти процессы сред-
ствами социального управления, прежде всего социальной профилак-
тики.*

*The article is devoted to the insufficiently known aspects of functioning of
media discourses in its criminogenically determining forms. The necessity of
influence on these processes by the facilities of social management, first of all
social prevention is grounded.*

Ключові слова: криміногенна детермінація, факторні комплекси,
соціальне управління, соціально-профілактичний вплив, інформаційно-
аналітичне забезпечення.

Ключевые слова: *криминогенная детерминация, факторные комплексы, социальное управление, социально-профилактическое воздействие, информационно-аналитическое обеспечение.*

Keywords: *criminal determination, complexes of factors, social management, socially prophylactic influencing, informatively analytical providing.*

Адекватною реакцією суспільства на вплив кризових явищ на найважливіші соціальні процеси має бути «включення» захисних механізмів, передусім шляхом мобілізації відповідних управлінських важелів.

Одним із проблемних об'єктів, що потребують зваженого управлінського впливу, є медіапростір, який в умовах розмивання загальноприйнятих людських норм співжиття, відсутності дійових соціально-виховних механізмів стає дедалі небезпечнішим носієм замісних ціннісноформуючих сфер. Це обумовлює складність зазначеного об'єкта, розвиток якого визначають не тільки впливи державних органів як суб'єктів управління, а й внутрішньодинамічні процеси, пов'язані насамперед з орієнтацією засобів масової комунікації (ЗМК) на запити аудиторії, сформовані тривалим періодом невизначеності ідеологічних і моральних пріоритетів.

Регулювання цих процесів ускладнюють прояви інформаційної експансії, які іноді набувають форм суперництва за управління суспільством між механізмами, що зміцнюють засади його безпеки, і дестабілізаційними впливами.

Двоїста природа інформаційної сфери – з одного боку вона детермінована як об'єкт управління, а з другого є джерелом продукування постійних самозмін, пов'язаних із загальносоціальними процесами, – дозволяє припустити ефективність впливу на неї засобами соціальної інженерії (дослідження, проектування на їх основі й реалізація соціально спрямованих управлінських рішень). Саме такі засоби мають протистояти інструментам інформаційної експансії, які базуються на принципах самокопіювання, багатократного повторення інформації, її передачі в привабливих для трансляторів, часто сенсаційних формах, що зумовлює її самопоширення, дезорієнтацію аудиторії і створення ціннісного вакууму.

Вивченням подібних проявів у функціонуванні медіадискурсу вітчизняні та зарубіжні вчені займалися, зокрема, в контексті

дослідження різних аспектів соціального управління (Дж. Браян, С. Томпсон, А. Наджос, А. Назайкін, В. Сидоров, Ю. Шалденков, В. Шейнов, Ю. Фінклер, І. Ясавеев), питань інформаційної безпеки, взаємовпливу інформаційної і правоохоронної сфер (В. Іванов, С. Корконосенко, О. Мелешенко, В. Петрик, А. Кузьменко, В. Остроухов, О. Порфімович, Б. Потятинник, Г. Почепцов, С. Расторгуєв та ін.). Окремі аспекти зв'язку впливів інформаційного середовища з детермінантами злочинності розглядалися дослідниками в галузі кримінології (серед них О. Джужа, Я. Кондратьєв, Н. Кузнецова, Д. Корецький, В. Тулегенов, І. Карпець, Г. Гітін, Б. Хігір та інші).

Розгляд згаданих проблем викликає інтерес і в доволі маловивченому аспекті – соціально-профілактичного впливу на сегмент інформаційного простору, пов'язаний із криміногенними ризиками, що і є метою цієї статті.

Поза сумнівом, вплив медіадискурсу на факторні комплекси, що детермінують злочинність, розширюється. Практично в прямих формах здійснюється вплив на них змістом веб-сайтів із терористичними погрозами, ознаками торгівлі людьми, незаконної трансплантації органів, залучення до проституції, поширення порнографії. Наступним аспектом є створення підґрунтя для розвитку таких криміногенних факторів, як загальна атмосфера напруженості, тривожності в суспільстві, залучення реципієнтів інформації до неправих чи віктимно забарвлених форм поведінки.

Окремі інформаційні прояви також опосередковано позначаються на комплексах соціально-політичних, економічних, ідеологічних та інших факторів, котрі впливають на стан злочинності й правопорядку в цілому.

У разі, якщо це стосується соціально-політичної сфери, такі впливи можуть позначатися на рівні соціальної стабільності, поляризації населення, його уявленнях про форми залагодження політичних конфліктів, дотримання при цьому правових норм. Скажімо, одностороннє висвітлення ЗМК дражливих політичних питань або вакуумування інформаційного простору щодо значущих проблем може зумовлювати участь (чи використання) громадян у масових акціях протесту та непокорі на політичному, економічному, національному, екологічному, релігійному та іншому ґрунті.

Так, саме брак об'єктивної інформації високої громадської очікуваності став у 1995 році однією з причин загострення ситуації на Кримському півострові (зокрема Коктебелі, Феодосії, Судаку), пов'язаної з політичними вимогами кримсько-татарського населення. Достатньої офіційної інформації про конкретні кроки влади у цій ситуації не було, і невдовзі розпочалися збройні виступи з підпалами установ, не вдалося уникнути людських жертв. В даному разі інформаційна політика влади та ЗМК стала чинником дестабілізації обстановки, – тоді як їх взаємодія, рішучість і відкритість влади, реалізація властивої пресі функції соціального арбітра в кризовій ситуації навпаки могли б запобігти загостренню ситуації.

До згаданого комплексу криміногенно детермінуючих факторів належить і висвітлення ЗМК діяльності органів державної влади, що певною мірою визначає рівень їх авторитету серед населення. Творення ЗМК позитивних чи негативних образів посадових осіб, замовні PR-акції впливають на державну кадрову політику, а отже й ефективність системи державного управління, поширення корупції, посадової злочинності.

Серед передумов цих явищ – також насадження ціннісних орієнтацій, пов'язаних із прагненням швидкого збагачення, що стосується як суб'єктів, так і об'єктів (формування віктимної поведінки) злочинів.

Пов'язані з указаним факторним комплексом відкрита й прихована пропаганда цінностей, що є передумовою девіації населення, зокрема його алкоголізації, наркотизації, поширення психічних захворювань (у теле- і кінопродукції, матеріалах преси і мережі Інтернет, рекламних матеріалах). Скажімо, романтизація способу життя й діяльності криміналізованих угруповань після виходу на екрани кінофільму «Бригада» обернулася сплеском проявів рекету, кримінальних сутичок, насильницьких злочинів. Причому викриті злочинці неодноразово посилялися на досвід кіногероїв, наслідування їхніх кримінальних схем.

У той період питання про шкідливість подібної медіапродукції порушувалося й на державному рівні – засіданні РНБО з питань розкриття окремих убивств, що проходило за участю тодішнього Президента України Л. Кучми. Проте, незважаючи на усвідомлення

на високому державному рівні криміногенного ризику такого стану інформаційної сфери, досягти зламу ситуації тоді не вдалося, як, утім, і нині.

Функціонування медіадискурсу є складовою також комплексу соціально-психологічних факторів детермінації злочинності, що виявляються, зокрема, у поширенні кримінальної субкультури, невизначеності вододілу між нормою і патологією індивідуальної та масової поведінки, умов трансформації продукованих ним соціальних установок у спонтанні злочинні дії чи стійку протиправну орієнтацію. Скажімо, після розпаду СРСР (де «сексу не було»), коли приголомшене пострадянське суспільство зіткнулося з теле-трансляцією нічних еротичних програм, це витримувала не жодна психіка, а надто підліткова. Учень старших класів однієї з донецьких шкіл, викритий у серії зґвалтувань малолітніх дівчат, виявляючи каяття, пояснював скоєні злочини саме впливом таких переглядів. Те, що розмитість уявлень про межі дозволеного через подібні інформаційні впливи є провокуючим чинником статевих злочинів підлітків, відзначається і в кримінологічних дослідженнях [5, 125].

До цього ж комплексу факторів належить соціальна дискредитація правоохоронних органів, що, безумовно, не спонукає громадян їм сприяти. З року в рік трансляція ЗМК без належного осмислення зацікавлених позицій окремих суб'єктів бюджетного процесу спрямовує громадську думку в конфронтаційне русло («поліцейський» держбюджет, що забезпечує правоохоронця за рахунок інших категорій населення, протиставлення загрози «поліцейської» держави зовнішній загрози при обстоюванні євроатлантичного зовнішньополітичного вектора). Тим часом необґрунтовані звинувачення на адресу правоохоронних органів викликають невпевненість у спроможності влади захистити громадян, підривають засади соціальної єдності.

Передумовою для вироблення засобів соціально-профілактичного впливу на інформаційний простір є виокремлення в ньому складових криміногенного ризику та з урахуванням цього його структурування за рівнями криміногенного тиску, визначення загроз у провованні злочинних проявів (зокрема латентних).

З іншого боку, окремі складові інформаційного простору можуть бути враховані в аналізі структури, рівня, динаміки злочинності, ефективності діяльності міліції (у тому числі в регіональному розрізі – зокрема, на основі аналізу змісту регіональної преси), а також матеріальних, моральних, соціально-політичних чинників, що впливають на оперативну обстановку (наприклад, дані про особливості економіки регіонів, міграційні процеси, діяльність неформальних молодіжних об'єднань, відомості, що уможливають прогнози щодо рейдерських атак, тощо). Урахування такої інформації вдосконалив джерельну базу кримінологічного аналізу, слугуватиме підґрунтям для його комплексності, полегшить створення перспективної прогностичної моделі розвитку криміногенної ситуації.

Заслужують на вивчення детермінуючі зв'язки побічних наслідків вад викладу матеріалів ЗМК (пропаганда насильства та жорстокості, способів і знарядь учинення злочинів тощо) з характером і поширеністю окремих видів злочинів, роль ЗМК у розширенні сфери латентної злочинності (виток службової інформації з правоохоронної і судової систем, особливості висвітлення їх діяльності, що дозволяє злочинцям і правопорушникам ухилятися від відповідальності і продовжувати чинити протиправні дії) та її скороченні (вплив на процес реєстрації заяв і повідомлень про злочини і події, порушення за викладеними у публікаціях фактами кримінальних справ).

Так, у вивченні феномену Онопрієнка, – а серйозної уваги дослідників потребують всі аспекти детермінації індивідуальної злочинної поведінки серійних злочинців, – заслуговує на окремий розгляд і вплив на його дії інформаційного середовища. Зробивши висновок (в тому числі і з матеріалів ЗМК) про недооцінку міліцією його перших протиправних дій, Онопрієнко почав скоювати дедалі небезпечніші і зухваліші злочини, відстежуючи в інформаційному просторі конкретні дані щодо реагування на них. Розкриття цієї інформації в ЗМК уможливило тривалі безкарні дії злочинця, інколи й демонстративні, приміром у місцях виставлення міліцейських нарядів. Хоча саме в цій справі можна відзначити й продуктивну роль ЗМК, які, аналізуючи інформацію щодо скоюваних злочинів, першими висловили слушне припущення, що йдеться про діяльність маніяка.

Варто згадати й інший приклад розкриття вбивств, які скоїв російський маніяк Чикатіло. Тоді каналами телебачення транслювалося звернення члена групи з розкриття цих злочинів – фахівця-психіатра, якому на основі точного психологічного портрета злочинця вдалося вплинути на нього. Як після затримання свідчив убивця, саме це звернення переконало його зупинитися. Це ще раз підтверджує необхідність співпраці правоохоронних органів і ЗМК з метою створення адекватних конкретній криміногенній ситуації інформаційних продуктів.

Водночас необхідно зауважити, що в цій співпраці слід враховувати такі професійно детерміновані особливості сприймання спеціальної інформації значною частиною працівників правоохоронних органів, як занижений поріг емоційності, підвищена адаптованість до сприймання проявів жорстокості. Тому калькування наданих ними відомостей на шпальтах преси та в ефірі без відповідного опрацювання, емоційної нейтралізації (насамперед у прес-службах) може бути пов'язане з формуванням таких особливостей сприймання в інших сегментах аудиторії матеріалів ЗМК на правоохоронну тематику – насамперед кримінальної хроніки.

Вибудова сюжетної лінії без супроводу аналітичною інформацією (зокрема щодо причин, поширеності злочинів) може обумовлювати наростання в суспільстві тривожності, віктимних проявів, а для окремих потенційних злочинців слугувати практичним посібником. Характерним є запозичення схем кримінальної поведінки, скажімо, з матеріалів ЗМК про пограбування банків, – із зазначенням даних щодо наявності охорони, засобів відеоспостереження тощо. Саме такою інформацією скористалася група з двох осіб, яка скоювала подібні злочини в Черкасах, Донецьку, Києві, Київській області. За їх подальшими свідченнями, їм ставали у пригоді не тільки відомості про технічні особливості й оснащення банків, а й опис самої технології попередніх нападів. Тому вбачається цілком виправданою практика радянських часів щодо нерозкриття анатомії злочину, а лише, за потреби, повідомлення про нього.

Варто зауважити, що ці аспекти формування медіапростору регулюються управлінським впливом насамперед керівного персоналу ОВС. Як правило, він перебуває в центрі медіасередовища,

оскільки є об'єктом підвищеного інтересу представників ЗМК як джерело акумульованої інформації, а також суб'єктом формування медіапростору, надаючи ЗМК інформацію та створюючи інформаційні приводи своїми діями в процесі реалізації правоохоронної політики. Особливу роль тут відіграють спеціальні підрозділи у зв'язках з громадськістю та засобами масової інформації, їх відомі керівники, яким був К. Стогній та є В. Поліщук. Саме з такими конкретними особами значна частина населення може асоціювати всю міліцію. Тому на цю категорію управлінського персоналу органів внутрішніх справ покладається особлива відповідальність за їхнє гідне уособлення, формування виваженої відомчої інформаційної політики із залученням до її реалізації дедалі ширшого кола міліцейських керівників.

Важливе формування власних установок управлінців та орієнтування ними підлеглих щодо оприлюднення насамперед профілактично спрямованої інформації. Стосовно кримінальної тематики, бажане оперування передусім інформацією за справами, що пройшли стадію судового розгляду, зосередження на її компонентах, спрямованих на уникнення в майбутньому небезпеки чи подолання негативного соціального явища, а не, скажімо, «смакування» подробиць злочину, демонстрації кривавих сцен. Слід уникати оприлюднення особливостей правопорушень, які можуть лягти в основу стереотипних схем кримінальної поведінки, заміни інформації про розкриття резонансних злочинів описом їх подробиць та непідтверджених сенсаційних версій.

Видається, що оздоровленню інформаційної сфери, її функціонуванню в межах вимог національної безпеки сприятиме популяризація правових знань із застосуванням відповідного інструментарію декриміналізаційного впливу ЗМК. Так, їх матеріали, що спрямовані на правове інформування населення (а саме вони є основою отримання 75 % правових знань громадян [11, 231]), мають цілковито відповідати вимогам об'єктивності й достовірності. Серед засобів їх підвищення можна відзначити й застосування методів, спільних для правоохоронної діяльності та преси: перевірка даних, особисте свідчення, особисте опитування, залучення експертів тощо. Неприпустимі застосування некоректних порівнянь, незіставних понять,

підміна явищ, порівняння об'єктів за кількома несутнісними сторонами в обхід сутнісних. Чимало важить забезпечення прозорості зв'язків, узгодженість положень, коректність класифікацій, обрання адекватних методів моделювання та верифікації, майстерність доведення і спростування, прогнозування.

Поряд із цінністю матеріалів, що ґрунтуються на таких підходах, як інструменту соціально-профілактичного впливу на медіапростір, а також як джерела кримінологічного аналізу слід відзначити, що розгляд у цій площині окремих інформаційних продуктів можливий з певними застереженнями. При їх оцінці необхідне врахування позиції засновника, розуміння творчим колективом професійних стандартів, індивідуальних особливостей творчих працівників.

До особистісних рис автора, які ставлять під сумнів відповідність його матеріалу зазначеним вимогам, і навпаки, створюють криміногенні ризики, можуть належати: позакорпоративна чи корпоративна заангажованість; недотримання професійних стандартів журналістської діяльності (їх свідоме ігнорування або професійна невідповідність); відсутність чітких ціннісних орієнтацій; індивідуальні психологічні особливості (недостатнє усвідомлення професійно-етичних норм, неврівноваженість, марнославство, тягіння до сенсаційних трансляцій). Тому за подібних симптоматичних ознак інформації вбачаються доцільними її паралельні перевірки за іншими джерелами, окремі перевірки, наявність незаангажованих каналів надходження відомостей.

Вагоме місце у виробленні й реалізації управлінських рішень соціально-профілактичного спрямування належить системі інформаційно-аналітичного забезпечення суб'єктів соціальної профілактики як підсистемі інформаційно-аналітичного забезпечення державних і недержавних органів. Адже, за останніми висновками вітчизняних і зарубіжних учених-кримінологів, на злочинність впливають близько 300 різноманітних факторів, з яких правоохоронні органи спроможні контролювати лише п'яту-шосту частину. Тому така інформаційно-аналітична система має бути наповненою відомостями за лінією відповідних державних органів щодо соціальних причин злочинності на основі зондування проблем соціальних девіацій, передбачати об'єктивну оцінку наявних форм соціаль-

ного контролю та вироблення заходів забезпечення їх відповідності сучасним реаліям. Користування ЗМК цією інформацією, висвітлення ролі у протидії злочинності не тільки правоохоронних органів, а й інших державних, громадських інституцій, аргументовані пропозиції авторів матеріалів (як представників цих інституцій, так і журналістів) щодо відповідних профілактичних заходів, запозичення ефективних форм досвіду минулого в протидії соціальним девіаціям, засобів застосування їх до розв'язання сучасних проблем боротьби зі злочинністю та усунення їх підґрунтя могли б мати суттєвий превенційний вплив.

При оцінці об'єктивних та суб'єктивних чинників збоїв у процесі інформаційного обміну суб'єктів соціальної профілактики слід відзначити дискусійність підходів до формування окремих статистичних показників діяльності правоохоронних органів. Зокрема, суттєво обмежує достовірність статистичної інформації неможливість врахування в ній реальних обсягів латентної злочинності, кратне перевищення якої над зареєстрованою (як на вітчизняних, так і зарубіжних теренах) відзначає більшість дослідників цього явища. Стосовно окремих видів злочинів, зокрема, крадіжок, тяжких тілесних ушкоджень, хуліганських проявів, вона сягає 2–10 разів [13, 407–408]. Несповіднення громадянами про факти правопорушень відповідних інституцій, неподолана практика приховування таких повідомлень від обліку, недосконала нормативно-правова база діяльності правоохоронних органів (що, скажімо, дозволяє кваліфікувати як крадіжки лише злочини з визначеним розміром майнової шкоди), – ці та багато інших чинників розширюють межі латентної злочинності. Тим часом вона й без того є одним з найбільш складнокерованих об'єктів через свою маловивченість – незважаючи на інтерес до цього явища ще з часів давньоримського права й донині, суттєвий внесок у його дослідження багатьох учених, зокрема таких сучасних правників, як В. Тацій, В. Кудрявцев, А. Селіванов, В. Сташис, Ю. Шемшученко.

Зрештою, не досить об'єктивна статистична інформація не тільки є причиною вад в аналізі криміногенних факторів і прорахунків на окремих напрямках роботи правоохоронних органів, а й обмежує можливості соціального контролю за їхньою діяльністю

(зокрема послаблює аналітичні позиції та практичний ефект матеріалів ЗМК), негативно позначається на якості управлінських рішень.

Отже, в умовах, коли аспекти соціальної детермінованості злочинності залишаються маловивченими, зростає значення зовнішніх джерел кримінологічного аналізу, до яких належать і ЗМК. Водночас потребує розширення обсяг соціально-профілактичного впливу на інформаційний простір на основі предметного аналізу впливів медіадискурсу на різні складові поточної оперативної обстановки та чинники, що визначають довготерміновий розвиток криміногенної ситуації.

Необхідні перехоплення ініціативи у відповідних напрямках соціального управління, повне володіння важелями регулювання царини інформаційної безпеки суспільства, що має враховуватися і при формуванні відкритих інформаційних ресурсів правоохоронної сфери. Це можливо, зокрема, шляхом широкої медіаосвіти населення, його окремих соціальних і професійних груп, створення оптимальних інформаційних продуктів обміну правоохоронної системи та ЗМК відповідно до конкретного стану криміногенної обстановки.

Крім того, з метою посилення управлінської та практичної функцій інформаційно-аналітичної діяльності суб'єктів соціальної профілактики вбачається доцільним з урахуванням наукових підходів розробити арсенал відповідних організаційних заходів і методичних прийомів, спрямованих на підвищення об'єктивності картини соціальних девіацій, у тому числі стану злочинності.

Все це сприятиме врахуванню в державному управлінні такого критерію його соціальної ефективності, як упорядкованість, сталість і безпека суспільних відносин, що досягається надійною соціальною профілактикою.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2004. – 584 с.
2. Девиантность и социальный контроль в России (XIX–XX вв.): тенденции и социологическое осмысление. – СПб: Алетей, 2000. – 384 с.

3. Зелинский А.Ф. Криминология: учеб. пособ. – Х.: Рубикон, 2000. – 240 с.
4. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации / под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208 с.
5. Корецкий Д.А., Тулегенов В.В. Криминальная субкультура и ее криминологическое значение. – СПб., 2006. – 243 с.
6. Мертон Р.К. Явные и латентные функции // Американская социологическая мысль. – М., 1996. – С. 393–461.
7. Муслев Б.В. Латентная преступность: некоторые вопросы противодействия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – 19 с.
8. Никитин В.А. Проблемы и направления реализации социального в обществе. – М., 2006. – 152 с.
9. Петрик В.М., Кузьменко А.М., Остроухов В.В. Соціально-правові основи інформаційної безпеки. – К.: Росава, 2007. – 496 с.
10. Связи с общественностью как социальная инженерия / под ред. В.А. Ачкасовой, Л.В. Володиной. – СПб.: Речь, 2005. – 336 с.
11. Социальные отклонения. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрид. лит., 1989. – 368 с.
12. Филонов В.П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение: монография. – Донецк: Изд-во «Донеччина», 1999. – 640 с.
13. Хохряков Г.Ф. Криминология: учеб. – М.: Юрист, 2000. – 511 с.
14. Шишкина М.Е. Паблик рилейшнз в системе социального управления. – СПб, 1999. – 444 с.

Стаття надійшла 12.04.2009.